

Rob Kammelar, Jacques Sicking en Menno Wielinga (eds.), *Het monster van de oorlog. Nederlandse liedjes en gedichten over de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 2004) 367 p. ISBN 9038800207

Aan Nederland is de Eerste Wereldoorlog goeddeels voorbijgegaan. De neutraliteit heeft het land een hoop ellende bespaard. België daarentegen heeft het volle gewicht van het oorlogsgeweld over zich heen gekregen. *Brave little Belgium* werd in 1914 wereldwijd bekend als het eerste slachtoffer van de 'Teutoonse razernij'. Tot 1918 was het land het schouwtoneel van een zinloze slachtpartij die in heel Europa aan tien miljoen mensen het leven kostte. De Grote Oorlog is een scharnier gebleken die het *Ancien Régime* definitief afsloot en de Nieuwe Tijd inluidde. Wat als een bedrieglijke *frische fröhliche Krieg* begon, eindigde in een absolute nachtmerrie. De Eerste Wereldoorlog heeft niets opgelost, ze heeft alleen maar het zaad gelegd voor internationale spanningen die amper twintig jaar later uitmondde in een tweede grote wereldbrand.

Over het algemeen bestaat de indruk dat de Eerste Wereldoorlog in Nederland vrijwel geen sporen heeft achtergelaten in het collectieve geheugen, of meer in het bijzonder in de letterkunde. Deze indruk is onjuist en met name de laatste jaren is van een opmerkelijk toegenomen belangstelling sprake voor de sporen van de Eerste Wereldoorlog in Nederland. België heeft de oorlog natuurlijk aan den lijven ondervonden. Maar de indruk die het oorlogstoneel op het neutrale Nederland, als ongemakkelijke toeschouwer, heeft gelaten, is er niet veel minder om. Vergelijkingen maken met de verschrikkingen waarmee de oorlogsvoerende landen rechtstreeks te maken hadden, zijn niet erg zinvol. Maar toch had ook Nederland indirect te lijden onder het oorlogsgeweld en de angst dat het conflict zich ook tot op zijn grondgebied zou uitbreiden, was reëel.

Hoe groot de indruk was die de Eerste Wereldoorlog in het collectieve geheugen in Nederland heeft nagelaten, blijkt uit het grote aantal liedjes en gedichten die er aan deze episode zijn gewijd. Deze bundel illustreert dat treffend. Ruim 160 liedjes en gedichten werden verzameld en telkens van een summier commentaar voorzien. Ze zijn ingedeeld in een aantal thema's: beelden van de oorlog in België en Nederland, oorlogsslachtoffers en vluchtelingen, het oorlogsgeweld, het soldatenleven in Nederland, nationale eenheid en verdeeldheid, de rol van politieke en militaire bevelhebbers, de zorgen van alledag, geruchtmakende gebeurtenissen, een oproep tot 'nooit meer oorlog' en ten slotte het wachten op een nieuwe wereldbrand. In dat laatste spelen de verwachtingen en ontgoochelingen na de Wapenstilstand van 11 november 1918 een grote rol.

Voor een complexe problematiek als publieke verbeelding en collectieve herinnering is een bloemlezing als deze natuurlijk niet toereikend. Daarvoor is het begeleidende commentaar te summier en ietwat oppervlakkig. Maar de selectie van gedichten en liederen geeft toch goed weer waar het tijdens die beroerde tijden om ging; emotionele reacties op de gruwelen van de oorlog. Lankmoedigheid en cynisme vaak ook. Oorlogsmoeheid en hoop op een eeuwige vrede. Kritiek op de 'hoge heren', maar vooral ook de dagelijkse zorgen. En daarbij kwam een heel gamma aan kwesties aan de dag: mobilisatie, voedselschaarste, smokkel en oorlogswinsten en amoureuze affaires.

Waarom een bloemlezing over het 'monster van de oorlog'? Over de Tweede Wereldoorlog ligt dat niet zo in de lijn van de verwachtingen. Wellicht is de Eerste Wereldoorlog de laatste ouderwetse veldslag geweest, vol 'mannelijke' trots en heroïek. Ondanks de gruwel laat zich dat gemakkelijker esthetiseren dan een ideologische burgeroorlog op mondiale schaal of een moderne *clash of civilizations*. De Eerste Wereld-

oorlog behoort ondertussen tot een verzonken historisch tijdperk. Aan haar kleven nog de restanten van een oude wereld, die nostalgie en historische sensatie opwekken. Pogingen om die Grote Oorlog aan de vergetelheid te ontrukken tonen aan dat er nog steeds een grote emotionele betrokkenheid bij is. Emoties die sterker en luidruchtiger zijn dan het 'zwijgen na Auschwitz'. Deze bloemlezing is daar een uitdrukking van.

Georgi Verbeek

Universiteit van Maastricht

Gerrit Knaap en Heather Sutherland, *Monsoon Traders. Ships, skippers and commodities in eighteenth-century Makassar* (Leiden: KITLV Press, 2004) 269 p. ISBN 906718232X

Braudel schreef het al. Wie de Europese dominantie van de negentiende en vroege twintigste eeuw wil begrijpen, moet ook een beeld hebben van de rol van Europa in de wereldhandel in de achttiende eeuw. Die handel heeft zeker in Azië weinig aandacht gekregen van historici. Wie het boek van Gerrit Knaap en Heather Sutherland leest, begrijpt waarom dit zo is. Het vergt minutieuze arbeid om de geschiedenis van de zeehandel in deze regio in kaart te brengen. Inheemse rijken, Buginese handelsdiaspora's, Gujarati uit India, Chinese handelaren, Europese vrijburgers en de *voc* zelf, al die partijen spelen hun rol. Knaap en Sutherland zijn er niet voor teruggeschrokken om voor een aantal steekjaren schip voor schip een overzicht te geven van de handel van Chinese, inheemse en *voc*-schepen in Makassar in de achttiende eeuw. Makassar, gelegen op de zuidelijke punt van Sulawesi (Celebes) is door de hele geschiedenis heen een belangrijk verbindingspunt geweest tussen de Oostelijke en Westelijke Indonesische archipel, alsmede tussen het Zuidelijke deel van de archipel enerzijds en China en de Filippijnen in het Noorden anderzijds. Algemeen is aangenomen dat in Makassar de inheemse handel zich nooit meer had hersteld, nadat de stad in 1669 door de *voc* samen met Arung Palakka, de heerser van Bone, was ingenomen en getransformeerd in een vestingplaats. Makassar werd het slot op de deur van de voor de *voc* zo belangrijke specerijeilanden in de Molukken en diende ter bescherming van de entrepotpositie van Batavia. De *voc* had er alle belang bij de private handel zo veel mogelijk te controleren. Of de inheemse handel zich na 1669 nooit heeft hersteld, valt echter moeilijk te zeggen, omdat we niets weten van de inheemse handel vóór de verovering van Makassar. Er is weinig discussie over het feit dat de *voc* de lokale Aziatische handel, die in de zeventiende eeuw een bloeitijd doormaakte, een zware slag heeft toegebracht, maar dat is natuurlijk iets anders dan een volledige neergang in de achttiende eeuw.

Via een aantal steekjaren zijn de belangrijkste gegevens van de dagregisters van fort Rotterdam (Makassar) gedigitaliseerd. In deze registers tekende de plaatselijk *voc*-havenmeester de in- en uitgaande schepen met ladingen, etniciteit van de schipper, scheepstype, en aantal bemanningsleden aan. Met de inventarisatie van deze registers zijn Knaap en Sutherland begonnen in de vroege jaren tachtig toen de *personal computer* nog nauwelijks geschikt was voor grootschalige databewerking. Ook de *voc*-havenmeesters hebben niet altijd meegewerkt, want zij hebben zeker niet ieder schip of iedere lading geregistreerd.

Het patroon is duidelijk. In de loop van de achttiende eeuw gaan de Chinese handelaren domineren ten koste van de Makassarse burgers, dat wil zeggen Europese af-